

"Наукові записки Українського католицького університету. Серія
Педагогіка.Психологія"
Єрємін Л.Є.

ФОРМУВАННЯ БАЗОВИХ МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ

У СТАРШИХ ПІДЛІТКІВ В УМОВАХ ІНТЕРНАТНОГО ЗАКЛАДУ

Анотація: У статті розглядаються соціально-педагогічні аспекти формування базових моральних цінностей у вихованців інтернатного закладу. Автором подано стислу характеристику базових цінностей особистості. На основі аналізу джерел з проблем дослідження, у статті розкрито сутність базових цінностей та основні соціально-педагогічні умови щодо їх формування в умовах інтернатного закладу.

Ключові слова: моральні цінності, старші підлітки, інтернатний заклад.

L. Yeromina

FORMATION OF BASIC MORAL VALUES OF SENIOR TEENAGERS IN BOARDING SCHOOLS

Annotation: Socio-pedagogical aspects of formation of the pupils' basic moral values in boarding schools have been considered in the article. Short characteristics of basic values of an individual was given. On the basis of the analysis of research problems' sources the article reveals essence of basic values and the main socio-pedagogical conditions of their forming in boarding schools.

Key words: moral values, senior teenagers, boarding schools.

Постановка проблеми та її значення.

Збагачення та вдосконалення цінностей, рис характеру, поведінки та діяльності людини є запорукою гармонійного розвитку особистості. Зміст того, що гармонізується під час розвитку кожної людини, залежить від певного історичного часу, ціннісних орієнтацій певного соціуму та його ставлення до людини.

Важливість формування моральних цінностей та гармонійний розвиток особистості беруть початок ще за Античних часів. Вже тоді створювалися умови гармонізації індивідуального й соціального (єдність розвитку розуму, почуттів, тіла і духу) [3, с. 133]. Таким чином, потреба у розвитку гармонійної особистості зумовлена і забезпечується соціумом. На сьогоднішній день, коли наша держава переживає соціально-економічну кризу, суспільство як ніколи, потребує вдосконалення системи формування базових моральних цінностей.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Різноманітні педагогічні дослідження з теми морального виховання школярів висвітлено у працях Ш. Амонашвілі, В. Бабич, В. Білоусової, О. Богданової, О. Бондаревської, І. Зверєвої, В. Киричок, Л. Коваль, В. Петрової, П. Пушкарьової та ін. Проблемі виховання дітей у закладах інтернатного типу було присвячено дослідження щодо вдосконалення навчально-виховного процесу (А. Балуба, В. Галузінський, Б. Кобзар, Л. Кузьменко, Р. Науменко, Г. Нестеренко, М. Плоткін, Є. Постовойтов, В. Слюсаренко, та ін.), ідеї щодо поліпшення відносин між вихованцями інтернатних закладів розкривали А. Кунц, Л. Канішевська.

Мета та завдання статті полягає в обґрунтуванні соціально-педагогічних умов формування базових моральних цінностей у старших підлітків в умовах інтернатного закладу. Серед поставлених завдань нами виокремлено наступні: уточнення поняття моральні цінності в контексті визначення соціально-педагогічних умов формування моральних цінностей у вихованців старшого підліткового віку в інтернатних закладах.

Методи та методики. У процесі написання статті нами були використані теоретичні (аналіз і синтез наукової літератури, індукція і дедукція) та емпіричні методи (спостереження, бесіди та анкетування старших підлітків інтернатних закладів), а також – методика незакінчених речень та розв'язання ситуацій морального вибору.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Українська освітньо-виховна система сучасності перебуває на шляху відновлення загальнокультурних та національних цінностей особистості. В контексті цього питання науковцями розглядається ставлення людини до суспільства і держави, до інших людей, ставлення до природи і мистецтва, а також до самого себе.

Ціннісне ставлення до держави і суспільства виявляється у розвитку патріотизму та правосвідомості. Ціннісне ставлення до суспільства та до кожної людини виявляється у співчутті та чуйності, справедливості та милосерді, ввічливості та делікатності. Прагнення людини до гармонійного існування у єдності з природою є також частиною ціннісного виховання. У процесі естетичного виховання відбувається формування ціннісного ставлення людини до мистецтва. Ціннісне ставлення до праці є невід'ємною складовою змісту виховання особистості в умовах закладу будь-якого типу. Соціальна значущість праці, а також потреба в трудовій активності, ініціативність, схильність до підприємництва; розуміння економічних законів і проблем суспільства та засобів їх розв'язання, сприятимуть повноцінному становленню особистості.

Ціннісне ставлення до себе, до свого фізичного та психічного «Я» передбачає сформованість людини вміння цінувати себе як носія фізичних, та моральних сил, що є важливим у формуванні активної життєвої позиції особистості.

Мораль — це система ідей, принципів, законів, норм і правил поведінки та діяльності, що регулюють гуманні стосунки між людьми, виконуючи пізнавальну, оціночну, виховну функції. До складових моралі належить моральна свідомість, моральна діяльність, моральні відносини. Норми і принципи моралі, моральні ідеали та почуття становлять систему моралі, що складає життєву позицію особистості. Сукупність моральних норм утворюють моральний кодекс.

В контексті нашого дослідження є актуальним зміст Морального Кодексу Українця, де зміст поняття базових цінностей характеризується сукупністю тих якостей, навколо чого будується життя людини, чим визначено існування людини в соціумі. Саме завдяки базовим цінностям відбувається підсвідоме та свідоме керування людиною своїм життям.

Трьома ґрунтовними основами у формуванні базових цінностей С. Баркар визначає наступні: багатовікові традиції українського народу (приказки, легенди, казки тощо), адже саме на селі та хуторах відбувалося формування української моралі. Також, важливою основою визначено й давні філософські традиції. Представники філософії різних епох шукали відповіді на три головні питання: що таке моральність і цінності, що саме робить людину моральною та як виховати у людині моральність. У якості третьої ґрунтовної основи було визначено людський досвід, завдяки чому кожна людина сприятиме формуванню свого власного та суспільного майбутнього [4]. Зміст Кодексу акцентує увагу на таких базових цінностях, як родина (базова суспільна територія, де виховуються значущі якості людини), майно людини як предмет гордості та розвитку, праця як можливість самореалізації кожної особистості, самоповага, оселя, громада, природа, культура, освіченість, творчість, мово і слово, щирість, співчуття, мрійництво.

Виховання на основі цінностей, за І. Бехом, це провідний шлях формування особистості підлітка, його духовного світу. Цінності стають виховним фактором завдяки тому, що перетворюються у внутрішні спонуки (мотиви) поведінки особистості [1, с. 6].

У процесі дослідження, нашу увагу привернули роботи вчених, присвячених формуванню сімейних цінностей у вихованців інтернатних закладів, а саме питання щодо формування сімейних цінностей у вихованців інтернатних закладів (Л. Канішевська), формування позитивного ставлення до здорового способу життя як сімейної цінності (С. Свириденко), формування почуття взаємодопомоги (Л. Кузьменко), виховання

взаємоповаги як сімейної цінності (О. Бернацька), формування злагоди як сімейної цінності у вихованців інтернатів (О. Ляшук), формування відповідальності у молодших підлітків шкіл-інтернатів (А. Яценко).

Специфіку формування цінностей сімейного життя у старшокласників загальноосвітніх шкіл-інтернатів було досліджено у роботі Л. Канішевської.

До особливостей юнацького віку вчена віднесла наступні характеристики: почуття дорослості, спрямованість у майбутнє, підвищена вимогливість до людей, потреба у самовизначенні, прагнення розібратися у собі та навколишньому світі. У цей період, як зазначає Л. Канішевська, відбувається активне формування моральних ідеалів, підвищується інтерес до моральних проблем, взаємовідносин з представниками протилежної статі. Серед мотивів діяльності головними є почуття обов'язку та гідності, а також нестриманість у виявленні дружби та любові. Головною тенденцією підліткового та раннього юнацького віку є переорієнтація спілкування на однолітків, адже спілкування з однолітками набуває значення важливого специфічного каналу інформації, де є можливість пізнати багато речей.

Саме в такому форматі підлітки та юнаки формують необхідні навички соціальної взаємодії, уміння підкорятися колективу та, водночас, відстоювати власні права, співвідносять власні інтереси із суспільними.

Визначаючи сутність педагогічних умов, що здатні забезпечити сформованість цінностей сімейного життя у старшокласників загальноосвітніх шкіл-інтернатів, Л. Канішевська акцентує увагу на тому, що для досягнення передбачуваного результату необхідним є дотримання цих умов, що складають певний комплекс (сукупність явищ, дій, заходів). У процесі дослідження, Л. Канішевська виокремлює такі педагогічні умови формування сімейних цінностей у старшокласників загальноосвітніх шкіл-інтернатів: підготовка педагогів шкіл-інтернатів до формування цінностей сімейного життя старшокласників; змістове і методичне забезпечення процесу формування цінностей сімейного життя у старшокласників шкіл-

інтернатів; взаємодії педагогів та старшокласників загальноосвітніх шкіл-інтернатів на основі педагогічної підтримки [6, с. 14-24].

За результатами дослідження С. Свириденко, стан сформованості здорового способу життя як сімейної цінності у старшокласників інтернатних закладів перебуває на тому рівні, коли вихованці недостатньо поінформовані про способи запобігання вживання наркотичних речовин, про хвороби, що передаються статевим шляхом, про СНІД-інфекції. Відсутніми також є і знання про шляхи подолання хвороб, про здорове харчування та про способи загартовування. Визначаючи специфіку формування здорового способу життя як сімейної цінності, С. Свириденко підкреслює специфіку кожного конкретного навчально-виховного закладу, а саме його умови, традиції, якісний склад педагогічного колективу, матеріальної бази тощо. Таким чином, відповідно до процесу формування здорового способу життя у вихованців інтернатів, було визначено такі педагогічні умови: посилення соціальної спрямованості процесу формування здорового способу життя; поглиблення змісту навчально-виховної роботи людинознавчих і суспільствознавчих знань про здоров'я людини і способи його збереження; формування вмінь, що за умови досягнення глибини і міцності мають стати засобами досягнення морального, психологічного та матеріального благополуччя сімейного життя; створення умов для практичної реалізації здобутих знань і вмінь щодо здорового способу життя як сімейної цінності у повсякденній життєдіяльності старшокласників; організація ефективного керівництва взаємодією всіх ланок, покликаних здійснювати цю роботу. Особливо важливим у дотриманні перелічених умов є співробітництво з медичним персоналом та іншими медичними установами для вивчення стану фізичного здоров'я вихованців інтернатів; за можливості з їх батьками, а також з психологічною службою для вивчення психічного стану учнів і можливостей корекції їхнього здоров'я; організацію і проведення заходів, що формують позитивне ставлення до занять фізкультурою і спортом, до збереження і зміцнення власного здоров'я [6, с. 64-66].

Взаємодопомога у сім'ї як важлива цінність є у центрі дослідження Л. Кузьменко. Показниками сформованості почуття взаємодопомоги як сімейної цінності визначено вміння проявляти турботу про інших; активність індивіда щодо взаємодопомоги з ровесниками, молодшими, педагогами, батьками, отримання задоволення від неї, а також – вміння приймати допомогу як необхідного складника встановлення гармонійних стосунків у майбутній сім'ї.

Серед соціально-педагогічних умов Л. Кузьменко зазначила наступні: удосконалення науково-методичної підготовки вихователів інтернатних закладів до формування у старшокласників почуття взаємодопомоги як сімейної цінності; гуманізація виховного простору як чинника розвитку майбутнього сім'янина; реалізація особистісно-орієнтованої парадигми, урахування вікової та особистісної специфіки старшокласників у процесі формування у них почуття взаємодопомоги як сімейної цінності; упровадження у позаурочній виховній діяльності інтерактивних форм, методів, засобів формування у старшокласників почуття взаємодопомоги як сімейної цінності [6, с. 96, 108].

Виховання взаємоповаги старшокласників інтернатних закладів, як зазначає О. Бернацька, засноване на емпатії – емоційній форма розумінні, відчуття іншої людини, здатності до співпереживання. Найбільш актуальним є розвиток емпатії у старшокласників, тому що саме в цьому віці індивід стає здібним до стійкої, побудованої на потребі у благополуччі іншого, емпатійної дії. Досягнутий рівень розвитку емпатії, у подальшому – переноситься у доросле життя. Конструктивні зміни щодо процесу формування взаємоповаги у вихованців шкіл-інтернатів, на думку вченої, можливі з урахування наступних умов: забезпечення суб'єкт-суб'єктної взаємодії старшокласників один з одним; забезпечення суб'єкт-суб'єктної взаємодії педагогів зі старшокласниками; підвищення рівня методичної підготовленості педагогів інтернатних закладів щодо формування взаємоповаги як сімейної цінності. У якості ефективних засобів формування взаємоповаги як сімейної цінності,

вчена виокремлює є тематичні фокус-групи, тренінгові заняття, зустрічі «Аналітичного шкільного кіноклубу», поведінковий тренінг, аналіз проблемних ситуацій, рефлексія почуттів та комунікативна взаємодія, а також – моделювання поведінки [6, с. 141].

Досліджуючи злагоду як основу сімейної цінності, О. Лящук було зазначено, що більшість дітей-сиріт не мають уяви про неї. У дослідженні вченої подано сутність поняття «формування злагоди як сімейної цінності». На її думку, це процес, що спрямований на свідомість, почуття та волю підлітка, що дає змогу усвідомлювати сенс створення сім'ї, підвищувати культуру взаємостосунків, творити емпатійний комплекс якостей, емоційний світ тощо. Маючи негативний досвід перебування у сім'ї, вихованці інтернатного закладу не засвоюють навички продуктивного спілкування, мають поверхневі контакти. В контексті даної проблеми, школи-інтернати виконують не лише освітньо-виховні функції, а й вирішують проблему соціалізації вихованця, компенсуючи та корегуючи недоліки розвитку й поведінки, забезпечуючи при цьому правову і психологічну захищеність. Вдале поєднання цих процесів сприятиме успіхам у подальшому житті вихованців.

Серед умов, що мають сприяти ефективності процесу формування злагоди у вихованців інтернатних закладів, О. Лящук виокремлює наступні: організаційно-методичну підготовку педагогів з питань формування у старшокласників інтернатних закладів злагоди як сімейної цінності; змістове і методичне забезпечення формування у старшокласників злагоди в позаурочній діяльності шкіл-інтернатів; залучення старшокласників до різних видів позаурочної діяльності, що спрямована на формування злагоди як сімейної цінності [6, с. 213 -215].

Корисним для нашої роботи також є дослідження О. Висоцької. У процесі вивчення теми моральних цінностей як основи взаємодії суспільства з природою, вченою визначено, що базисними соціокультурними основами формування морально-ціннісного ставлення до природи є орієнтації на

гармонію або єдність зі світом. Дана конкретизація у сучасному суспільстві, на думку вченої, відбувається під впливом змін соціально-історичної ситуації, обумовленої загальною кризою цінностей культури індустріального типу, а також актуалізацією екологічної проблематики. Головними засобами визнання моральних цінностей як основ взаємодії суспільства з природою є етика відповідальності, а також екологічна етика, що формує стійкі стереотипи ціннісного ставлення до природної дійсності [2, с. 10].

Ми поділяємо думку науковців щодо важливості гармонійного співіснування людини з природою, необхідності формування відповідального ставлення до оточуючого середовища. В контексті нашого дослідження відповідальність як моральну цінність було вивчено А. Яценко. У дослідженні, щодо виховання відповідальності у молодших підлітків у позаурочній діяльності загальноосвітніх шкіл-інтернатів, А. Яценко визначає наступні педагогічні умови: підвищення рівнів готовності вихователів шкіл-інтернатів до виховання відповідальності, змістовне і методичне забезпечення цього процесу, залучення вихованців до різних видів суспільно-значущого виду діяльності. Серед особливостей виховання відповідальності в умовах загальноосвітніх шкіл-інтернатів, вчений зазначив специфіку контингенту (депривація, вікова криза, проблеми у сфері спілкування тощо), особливості організаційно-педагогічного функціонування шкіл-інтернатів (вимушена адаптація до великої кількості однокласників, зміна вихователів та персоналу закладу, спрямованість на групові виховні форми впливу, гіперопіка, авторитарна педагогіка) [7, с. 14-15].

Актуальним для нас є дослідження Л. Степаненко, яка вивчала специфіку морального виховання в умовах інтернатного закладу на основі народної педагогіки. Виховання молодших школярів засобами народної педагогіки, за визначенням вченої, не виключає, а навпаки, передбачає їхнє шанобливе ставлення до моральних принципів, традицій, звичаїв інших народів, зокрема тих, які живуть в Україні. Це — один з важливих чинників виховання моральної особистості, залучення її до загальнолюдських

цінностей. Л. Степаненко наголошує на важливості таких якостей, як любов до Батьківщини, шанобливе ставлення до природи, збереження та використання усього духовно-морального потенціалу традицій та звичаїв [5, с. 19].

Висновки та перспективи подальших досліджень. На основі вивчення теоретико-практичного досвіду щодо формування базових моральних цінностей у вихованців інтернатних закладів, вважаємо необхідним зазначити, що на практиці не можливо заздалегідь змодельовати виховні ситуації на всі випадки життя. Моральні вчинки, моральні цінності кожної особистості перебувають у постійному розвитку. В умовах інтернатного закладу, як свідчать результати наукових досліджень, величезний потенціал має позанавчальна виховна робота. Для ефективності її організації необхідно подбати про достатню кількість доступних вправ для формування потрібних навичок і вмінь. До переліку соціально-педагогічних умов щодо формування базових моральних цінностей у старших підлітків в умовах інтернатного закладу нами виокремлено наступні: створення корекційно-виховного середовища для формування моральних цінностей у вихованців інтернатних закладів, формування культур моральної поведінки на основі використання родинно-центричного підходу, формування моральних цінностей шляхом залучення вихованців до поза-навчальної діяльності, взаємодії з педагогічним колективом та вихованцями молодшого віку.

В руслі нашої теми було уточнено зміст поняття «моральні цінності» вихованців інтернатних закладів старшого підліткового віку як основні якості особистості, що у певній мірі частково сформовані та перебувають під впливом соціальних змін упродовж їх життєдіяльності. Дослідження теми не є вичерпним, а втім – перспектива подальшої роботи спрямована на розробку та впровадження тренінгових програм щодо формування базових моральних цінностей у вихованців інтернатних закладів старшого підліткового віку.

Література:

1. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання: Науково-метод. посібник. – К.: ІЗМН, 1998. – 204 с.
2. Висоцька О. Є. Моральні цінності як основи взаємодії суспільства з природою : Автореф. дис. ... канд. філ. наук : [спец. 09.00.03 Соціальна філософія і філософія історії] / О. Є. Висоцька. – Харків, 2003. – 16 с.
3. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери. / За заг.ред. проф. І. Д. Зверєвої. – 2-ге видання. – Київ, Сімферополь: Універсум, 2013. – 536 с.
4. Рожнатовський Б. М. Кодекс Українця_
http://prosvityanin.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=524&catid=19&Itemid=108
5. Степаненко Л. М. Моральне виховання учнів початкових класів шкіл-інтернатів засобами народної педагогіки : Автореф. дис. ... канд. пед. наук : [спец. 13.00.01 — Теорія та історія педагогіки] / Л. М. Степаненко. – Київ, 1999. – 21 с.
6. Формування цінностей сімейного життя у вихованців закладів інтернатного типу : монографія / Канішевська Л. В., Свириденко С. О., Кузьменко Л. В., Бернацька О. Б., Карпушевська Л. Р., Грітчина А. І., Лящук О. С.; за заг. ред. Канішевської Л. В. – Харків: «Друкарня Мадрид», 2015. – 222 с.
7. Яцеленко А. А. Виховання відповідальності молодших підлітків у позарочній діяльності загальноосвітніх шкіл-інтернатів : Автореф. дис. ... канд. пед. наук : [спец. 13.00.07 теорія і методика виховання] / А. А. Яцеленко. – Умань, 2016. – 20 с.